

Валерій КОРНІЙЧУК

ФРАНКОВІ “КАРТКИ ЛЮБОВІ”

Коли говорять про “другу струну” (О.Білецький) на поетичній лірі Івана Франка, то, зазвичай, мають на увазі високолетню збірку “Зів’яле листя” (1896), що посіяла сум’яття в сучасників, які не знали відтоді, “кому оддати перевагу: чи поетові боротьби, чи поетові-лірикові, співцеві кохання і настроїв” [1, с. 55]. А Соломія Павличко вже через століття справедливо зауважила, що ця книга “стала чи не найбільшою несподіванкою за весь час його поетичної кар’єри” [2, с. 240].

Справді, двадцять літ І.Франко привчав своїх читачів до каменярського грохоту, тому навіть “Картка любові”, єдина цілісна пам’ятка із “днів свободи і весни” немовби залишилася на маргінесі громадянської лірики “Sturm й Drang-periode” (М.Євшан). До того ж дослідники помітили, що і в цьому циклі поетове “серце б’ється суспільницько-революційною душею” [3, с. 56]. А отже, перше кохання, ті “хвилі щастя золотого” з Ольгою Рошкевич, які промайнули “під впливом Гейне”, на жаль, не закарбувалися у новій “Книзі пісень”. Цей парадокс намагався пояснити Г.Костельник, який уважав, що “про любов молодий Франко віршує а) на основі чужої теми, б) навчаючим-моралізуючим способом, в) а все пливе з розуму, а не з серця” [3, с. 51].

І все ж таки поет виніс на “розпуття шляхове” окремі уривки своєї першої ліричної драми, художній мікросвіт якої групується навколо образу *серця*, що належить коханій дівчині “з часу того, як ем первий раз” її “вздрів” [т. 2, с.275]. Герой його ранньої інтимної лірики носить у власному *серці* “зле і добре”, але він хоче *серця* чужого і ненавидить своє [т. 2, с. 276]. Тихі зітхання далекої любовки у його *серці* “глибокий ... біль шевелять” і тремтять “вічною нутною горя”, спричиненого важкою розлукою [т. 2, с. 281]. Але “зближаєсь час”, коли “з *серцем*, б’ючим в груди”, він вирветься з кам’яних нетрів у зелені верховини, щоб знову побачитися з коханою і кинутися в її обійми [т. 1, с. 84]...

Вершиною юної Франкової музи став сонет “Жіноче серце! Чи ти лід студений...” (1975), який письменник наважився опублікувати лише у другому виданні збірки “З вершин і низин”. Це був рік настирливих домагань взаємності, своєрідної любовної гри, коли Ольга ще придивлялася до рудоволосого “інструктора”: то подавала йому надію, то доводила до смертельної розпуки. Її серце справді водночас нагадувало і “лід студений”, і “запашний, чудовий цвіт весни”. Тому в цих конкордичних розмислах “екстремі ся стрічають” у кожному емфатичному сегменті унікальної медитації, більш характерної для пори “Зів’ялого листя”, ніж для недосвідченого ще 19-літнього хлопця, який наївно заявляв тоді: “Раз жити й раз кохати – таке моє серце!” [т. 48, с. 27]:

Ти океан: маниш і потопляєш;

Ти рай, добутий за ціну оков.

Ти літо: грієш враз і громом убиваєш. [т.1, с.145]

Наступні фрагменти “лолинської історії” знайшли своє художнє віддзеркалення у невелемовних віршах І.Франка, присвячених Ользі Рошкевич, у яких поклик чуття неодмінно в’язався з його політичними переконаннями. Ці автобіографічні твори “задокументували” найдраматичніший період у стосунках закоханих, коли після фатального ув’язнення “скомпрометований” поет “стратив надію на становище”, а старий Рошкевич заборонив йому навіть листуватися з донькою. “Яким способом, – запитував І.Франко Ольгу, – я зможу розпутати всі ті погані пута, котрими ми обоє окручені і котрі спинюють нас від спільного щасливого життя?” [т. 48, с. 90]. У пошуках відповіді він ішов “геть у поле”, розмірковував, хотів донести коханій “якусь хорошу вістку, щось такого, що бодай на крок” наближало би їх до спільного щастя [т. 48, с. 90]. Сумніви “о будучім своїм житті” заставляли поета боронитися від думок про любов до Ольги, переробляти ті невеселі гадки “на повістярські мотиви”, отримуючи при цьому “дику сатисфакцію” [т. 48, с. 90]. В його розпаленій уяві виникали алегоричні образи стіни, перегороди, котрими “людська злість” намагалася розділити закоханих. Швидко нагромаджувалися гнітючі метафори, недобрі провісники далеких ще “днів журби”. Недавній в’язень гостро відчував, як нестерпно давить його “гнилий трам”, тиснуть “пута фальші” і скребе по душі облуда, як “ржа упідлення” роз’їдає молоду силу і доля щедро напоює отрутою зболіле серце.

Його “картки любові” (1878-1880) постали в одному ідейно-естетичному полі з бунтарською, каменярською поезією, тому художня маніфестація соціального і національного оптимізму автора “Наймита” (“І ярма всі ми *порвемо!*”) і послання “Товарішам із тюрми” (“*Обриваються звільна всі пута...*”) була суголосною образному ладу тогочасної інтимної лірики:

*Всі пута, що засліплення й зла воля
На нас вложили, нам на біль, – порвем!* [т. 1, с. 84]

І.Франко, звертаючись до Ольги, “знітованої” з ним сльозами і спільним горем, уперше дозволяє собі кілька делікатних еротик – “*Зближаєсь час, і, радісно тремтячи, В твої обійми ширі кинусь я, І скаже поцілуй мені гарячий, Що будь-що-будь, а ти повік моя! Моя і невідлучна!*” [т. 1, с. 84]. Однак і тут соціалістичне profession de foi бере гору над особистими, любовними переживаннями, бо хронотоп довгожданої зустрічі з коханою в художній свідомості поета переноситься на суспільне тло, вписується у формат світоглядної утопії, що “велика всесвітня революція поволі рознесе теперішній порядок, а настановить новий” [т. 48, с. 111]:

*Зближаєсь час, коли, подібно нам,
По довговічних боях, муках люди
Прокинуться, гнилий розмечуть трам,
Що їх давив, і щиро груди до груди,
Уста до уст притиснуть, мов брати,
Приязним, щирим словом заговорять,
Позбувшись пут недумства, темноти,
І зависті, і лодовладства, й горя.* [т. 1, с. 84-85]

Автобіографічний характер “карток любові” підтверджують епістолярій І.Франка і спогади М.Рошкевич. У листі до Ольги наприкінці квітня 1878 р. поет повідомляв про дату і місце їхнього таємного побачення: “На 15 або 16 мая я приїду до Долини і відтам піду піхотою в Вашу околицю. Стоїть тільки тобі з Михайлиною вийти на spacer, і будем могли бачитися й поговорити де про що. Ти постарайся урядити так, щоб воно вийшло зовсім натурально. Виходить там на гору, де ми ходили по гриби і палили огні” [т. 48, с. 82]. Проте того разу хтось із них фатально помилився: І.Франко чекав “свою єдину зорю” по одній стороні гори, а вона даремно виглядала його “за ліском на тій ж горі”, та з іншого боку. Цей прикрий епізод ліг в основу сонета “Плив гордо яструб в лазуровім

морі...”, написаного 10 травня 1878 р. Хижий птах, що колесив, очевидно, над автором того злощасного дня, породжував у його уяві відповідну асоціативну пару, об’єкт полювання – голубку. Тільки на відміну від беркута (“Беркут”), “грізного, невпинного образу смерті”, поет ототожнював політ яструба з самим собою, з власним психологічним континуумом:

*Мов яструб, бистро я сюди спішив,
Від рана жду, думками поле орю –
Нема голубки!* [т. 1, с. 85]

Мотиви “ожидання” і горя, туги і розпуки, важкого сердечного болю лише ескізно відтворюють нестерпну атмосферу невідомості, наростаючої тривоги, непевності, неймовірних догадок; що переживали закохані увесь той невдатний день на лолінській горі. Про цю подію, яка закарбувалася в пам’яті учасників травневої пригоди, М.Рошкевич згодом розповідала: “Десять так навесні того року, коли Франко вийшов на волю після першого засудження, каже сестра до мене, що писав Франко, що він приїде до Долини, а звідси приїде верхами навпростець до лісу (близенько за селом), і щоб ми вийшли в ліс, там будемо бачитися з ним, і він поверне назад верхами. Мені не було приємне таке обдурювання родичів, але я пішла. Сестра каже, що треба дати якісь знаки, щоб він знав, котрими стежками йдемо, і доручила мені в’язати по смереках червону волічку. То мусив бути умовний знак. Мене то бавило, і я в’язала волічку й тішилася, бо з села будуть думати, що то якісь чари. Ходили ми, але з Франком не здибалися. Приходимо до хати, а мама виходить напроти нас перестрашена і каже: “Франко є, прийшов, може, перед годиною” ... [4, с. 109] Рівно через два роки, 10 травня 1880 р., у коломийській в’язниці поет пише своєрідне “післяслово” до лолінської історії – сонет “Від того дня вже другий рік пройшов...”. Він моделює знайому ліричну ситуацію: його герой, як і колись, лежить у чистім полі і дивиться в ясне небо, а над ним знову “плавле яструб в лазуровім морі”:

*Обколесив, тепер шибнув стрілов...
Отак і я простір думками порю...* [т. 1, с. 85]

Однак тепер психологічний хронотоп бранця покритий густою млою, у якій зла доля навіки сховала “ясну зорю”. І.Франко назавжди втратив кохану, і тюремна камера лише посилювала в нього відчуття внутрішньої порожнечі, непроглядної темряви,

якогось душевного заціпеніння, що асоціювалося з життєвою катастрофою, крахом сподівань на особисте щастя:

*Так темно, зимно! Наче серце стине,
І думка в мізку, мов пилина, гине,
І ворухнуть не можу я рукою... [т. 1, с. 86]*

Одруження Ольги з Володимиром Озаркевичем, яке поет сам же спровокував, і до якого, здавалося, був стоїчно готовий, виявилось для нього справжнім шоком. Він намагався зберігати спокій, старався “виправити якнайбільше своїх людей” на їхнє весілля [т.48, с.205], але “розхорувався в день шлюбу і дістав вибух крові” [4, с. 113]. Проте після недовгого збентеження надійшла пора художнього осмислення першої “ліричної драми” у грайливій формі тріолетів та у звичних уже сонетних одностроях. Несподівано закралися мотиви лукавства, недовіри і сумніву (“І ти лукавила зо мною!..”). “Ангельські слова” коханої раптом видалися “лиш обриском брехні”, “затрули серце гризотою”. “Мені при всій симпатії до сеї людини, – писав І.Франко про Ольгу М.Павликові, – здається, що її писання декуди трохи фальшиве...” [т. 48, с. 205]. Ідеал жінки, що уявлявся “правдою самою”, “злотом, чищенням в огні”, тепер показався дешевою оздобою, де “під пліною золотою ховались скази мідяні”, або зараженим цвітом, що “під пишнотою золотою крив черв’яка” [т. 1, с. 86]. А можливо, й сама любов тільки наснилася поетові, бо його серце розривалося від страшної догадки, “що ти злукавила зо мною”. Та відповідь ліричної героїні (“Я не лукавила з тобою...”) [5] розвіювала мимовільну підозру в нещирості її почуттів, адже головною причиною розлуки була все та ж підступна доля, яка “слідила” закоханих, обертаючи будь-які щиросердні прояви в їхню антитетичну сутність:

*Що щирая любов ділала,
Вона на лихо повертала,
Що чиста щирість говорила,
Вона в брехню перетворила,
Аж поки нас не розлучила. [т. 1, с. 87]*

Чи радо бігла Ольга “в новії зв’язки”, чи не лила вона сліз, чи не тужила по темних ночах? “Я тому не винна, – писала вона Франкові ще з батьківської хати, – я хотіла з тобов жити, що ж коли воно не так склалося. Я уступаюсь відси, бо ту мені не життє, а

смерть. Той чоловік [Володимир Озаркевич. – В.К.] хоче м'я взяти відси, – я го буду любити за то, я му вдячна за то. Тебе люблю, – ти ми показав дорогу, куда йти, а він отвирає ми ворота, що стоять заперті передо мнов. – Не кажи, що я за тебе забула! Ти ми ніколи з думки не зійдеш, – що буду робити, про що думати, все то буде тісно зв'язане з твоею роботою, з твоїми думками. Ні! Забуття нема, нема, нема!” [6, с. 14] Обое наївно вважали, що “все лукавство в нашій строю”, воно віддалило їхні дороги, розлучило серця, “та нашої любові не вбило” [т. 1, с. 87]. Сподівання на “формальний брак” за приписами М.Чернишевського (адже “він [Володимир Озаркевич. – В.К.] читав “Что делать?” і я тото читала”), мрія про те, що “нам всім буде колись добре” [6, с. 14-15], зазнали цілковитого фіаско. Після заміжжя мовби за інерцією Ольга ще деякий час закінчувала свої “роздираючі листи” обнадійливим пуантом (“Цілую тя сердечно (лише тебе одного), милий мій Іванку!”) [6, с. 31], шукала будь-якої нагоди побачитися з бездольним поетом (“Я лише тільки знаю, що хотілабим з тобов видітися”) [6, с. 36], прагнула повернути чоловіка у свою віру (“Маю надію, що зроб'ю так, що він буде так само гадати, як я...”) [6, с. 44], тримала його на віддалі, перегороджувала покоїк фортепіано, на який накладала “на ніч цілу купу подушок, аби з одного боку не видно було до другого”, втішала І.Франка, що “то суть два “квартили”, в однім стоїт его ліжко, а в другім моє” [6, с. 30]. Проте поет поволі дистанціювався, сумнівався, “але чи варто вно”, щоб зустрічатися із заміжною жінкою, яка не приховувала свого надмірного темпераменту: “Знаєш бо, я як що собі загадаю, так аби конче було, доти, кажу, нема мені супкоюю” [6, с. 36]. Ольга відчайдушно боролася за своє щастя, а він радив їй “зірвати” з ним, ба, навіть вважав, “що воно ліпше, що так сталося, як сталося” [т. 48, с. 207]. Ще в епіталамі “Не раз нагадую ті дни...” (1879) І.Франко змирився з невблаганною силою – злим фатумом, що безповоротно відібрав у нього кохану:

*Заскоро розділила нас
Рука могуча долі,
Но нашої приязні весь час
Не ослабить ніколи.* [т. 2, с. 290]

У тих “Картках любові”, що написані після розлуки, він продовжує “відгороджувати” від себе Ольгу. Ці вірші, на думку

М.Возняка, – “це частинний відгомін їх дальшого листування” [6, с. 131]. Молода паніматка мала “щирю волю і охоту” прислужитися спільній справі, “познакомитись добре, з ким лише можна”, “переводити пильно”, навчати “сільських дівчат ручних робіт”, щоб зароблені гроші витратити “на видавництво книжок”. Врешті, вона й сама прагнула здобути ширшу освіту, збиралася студіювати математику і фізику, “з великим інтересом” читала “Критические статьи” Д.Писарева, “Німецькі суспільно-політичні сторонництва” Ганса Шеля, цікавилася всесвітньою історією В.Онкена, просила присилати їй бібліографічні новинки, а до того захотіла “зіправди” змалювати в оригінальній “повістці” своє виховання в Устю і радилася з І.Франком, “як то зробити, в яким порядку писати, як зачинати, як змінити обставини” [6, с. 37]. Ольга не могла так легко “зірвати” з коханим і навіть намагалася зреалізувати їхню фантастичну мрію – заснувати комуну, “щоби співними силами кілька спроміжних людей закупити багато ґрунту з великим фільварком і там жити дільно та хорошо в товаристві” [6, с. 19]. Але райдужним планам галицької Віри Павлівни поет протиставляє песимістичну візію майбутнього, віщуючи їй “пониження й неволі путь” (“І ти підеш убитою дорогов...”). Він схильний вважати її “заміри на будуще” всього лиш обороною, pro domo sua, нуртом молоді крові, силою свіжих дум. Адже опір середовищу, новим обставинам швидко вичерпається, і зрадливий життєвий вир намертво поглине впокорену душу:

*В глиб звільна втягне тя багно гниле
І в кров усіми порами вісється,
Повітря вколо тебе затрує,
І сили волі в тебе не знайдеться,
Щоб опиратись довше! Затоний ти –
І, труп живий, безвладно поплинеш ти!* [т. 1, с. 87]

Однак, попри безнадійне пророцтво автора “Карток любові”, Ольга Озаркевич і в інтелектуальній сілецькій пустелі залишалася небуденною особистістю, пам’ятаючи того, кому була “зобов’язана, сильно зобов’язана на ціле життя” [6, с. 45]. Як свідчать І.Денисюк та І.Остапик [7, с. 44-63], вона постійно стежила за літературними новинками, цікавилася журналістикою, наукою, політикою, мріяла “бути близько Львова і мати нагоду входити частійше в кружки інтелігентних, ідейних людей” [7, с. 53]. А коли “багно гниле”

загрозувало вже самому І.Франкові, намагалася хоч порадами рятувати його від “забійства живої думки”, від затворництва, застерігала через посередників від нерозважних помислів назавжди покинути Галичину [8].

Остання “картка” “Я буду жити, бо я хочу жити!..” (1880) – це поетова константа, його екзистенційна хартія, програма земного буття. Згадаймо хоч би пізніше ліричне зізнання у “Декаденті” (1896): “Поки живий, я хочу справді жити...” [т. 2, с. 186]. Образи “діла”, “тихої роботи”, “трудів” і “поту” – усе це з лексики громадянської лірики кінця 70-х – початку 80-х рр., що невідчепно “диктує” свою поетику тогочасним інтимним переживанням “соціаліста по симпатії”. Каменярська наснага, концепт дороги для загалу, скромно окреслене власне місце в “одній громаді” неவிпадково з’являються у віршах, присвячених “лілеї білій”. І.Франко, як зізнавався згодом на власному 25-літньому ювілеї (1898), “любив іти в ряді”, не прагнув стати ні “гетьманом”, ні “керманичем”, ні “проводирем” [т. 31, с. 310-311], а відчував “потребу ненастанної праці”, муруючи міцну стіну народного розвою [т. 31, с. 308]. Тому, прощаючись з Ольгою, він “старавсь увесь затопитися в роботі” [т. 48, с.204], заспокоював її й себе перспективою “повернути всю свою силу в діло, котрого домагається від нас наше переконання” [т. 48, с.197]:

*Я буду жити, бо я хочу жити!
Не щадячи ні трудів, ані поту,
При ділі, що наш вік бересь вершити,
Найду й свою я тихую роботу.
З орлами я не думаю дружити,
Та я опрусь гниючому болоту;
Щоб через нього й другим шлях мстити –
На те віддам свій труд, свою охоту. [т. 1, с. 88]*

А коли з часом послабне життєдайна сила і пекучий біль зціпить у грудях серце, казковий летючий човник перенесе поета над безоднею і давня любов підніме його крилах, “аж поки вал не зломиться ревучий” [т. 1, с. 88]. Зрівноважений, мажорно-елегійний фінал лолінської ліричної драми, у якій “innere Geschichte” [внутрішня історія (нім.). – В.К.] закоханих була приречена обертається у фатально несумірних площинах старосвітських поглядів і новомодних переконань, засвідчив новий душевно-

емоційний настрій І.Франка. Він “стратив надію на любов чесноі і розумної жєнщини” [т. 48, с. 192], але Ольга ще продовжувала залишатися для нього “провідною зорею” його діянь, метою, до якої прагнув “своєю працею, вірністю й чесноістю” [т.48, с.38]. У круговерті часу поет відчував “біль незмінний” у своїм серці, і коло того болю його “дух ся скипів, наче кров”. Це “гвоздя залізо студене”, забите “ніжнов рукою”, немилосердно “жре” серце “умерлця”, який живе “світу на злість”. Особиста трагедія героя набуває вимірів уселєнської катастрофи, бо йому судилася страшна доля Агасфера, вічного скитальця, назавше проклятого зрадливою коханою:

*І минають віки за віками,
Покоління, мов трави у гаю,
Наче тіні приходять і йдуть, –
Тільки я дарма смерті чекаю,
Мого болю віки не зітруть.* [т. 2, с. 294]

Не приймає його могила, не втихає у душі туга. Однак побіжно настає заспокійливий стан утихомирення, ослаблення пекучого болю, що “проміне, проплине, наче лист по воді”, і вітер запилить у серці “слід по недавній любові” [т. 2, с. 295]. Ось уже й “давні сні золоті розійшлись, розплились, наче дим по лугах”, і згублена мила не являється, як колись, у самотні, гризотні ночі безутішного поета. Натомість у “сумний час” йому сниться блідий місяць, запах свіжої трави, шум молодого лісу, дзюрчання потоку вдалині, “а довкола хрести, другий ліс кам’яний” [т. 2, с. 296]. Так виникає містична візія втраченого кохання, транспонованого у цвинтарні мотиви:

*І здаєсь ми, що ти
Тихо-тихо лежиш
Під хрестом, під травов,
І на місяць глядиш.
Але ні, гляну знов –
І твоє й не твоє
Те могильне лице!..* [т. 2, с. 296].

Глухий розпач, “резигнація безкрая” редукують переживання ліричного героя, звужуючи його до ірраціонального відчуття власного інтимного світу як позамежного буття, як трагічного фіналу love story: “Се лежить тут моя затолочєная, схоронєна

любов!” [т. 2, с. 296]. Віднині образ Ольги, що виливався у “піснях тихих, сумних”, надовго огортає холодна могильна тлінь. Лише іноді місячні “лучі світляні” через сто миль доносять до поета “стать любиму” [т. 2, с. 296], але частіше йому ввижаються несповнені надії, що “в тихих могилках лежать” [т. 2, с. 297]. “Так якось без пуття”, непомітно минають дні і ночі, а “любов єдина”, ця “найтяжча рана” “й до днесь” пече нестерпним болем. Уже давно “надія в гріб на серця дні похована лягла”, забравши з собою “і жаль, і привиди марні”. Ось тільки уперто не йшло “в могилу забуття” те, чим жив, чим мучився, томився автор “карток любові”, аж поки не зустрів своє нове кохання – Юзефу Дзвонковську. Але це вже інша історія, другий акт Франкової “ліричної драми” . . .

-
1. Коцюбинський М. Твори: В 7 т. – Київ: Наукова думка, 1975. – Т. 4.
  2. Павличко С. Теорія літератури. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002.
  3. Костельник Г. Ломання душ. – Львів, 1923.
  4. Спогади про Івана Франка. – Львів: Каменяр, 1997.
  5. Ще у листі до І. Франка 27 вересня 1879 р. О. Рошкевич запевняла поета: “Я з Вами не фальшивила”.
  6. Іван Франко. Статті і матеріали. – Вид-во Львівського ун-ту, 1958. – Зб. VI.
  7. Див.: Денисюк І., Остапик І. Іван Франко та Ольга Рошкевич після розлуки // Українське літературознавство. Іван Франко: Статті та матеріали. – Львів: Світ, 1993. – Вип. 58.
  8. Див.: Іван Франко. Статті і матеріали. . . – Зб. VI. – С. 45-46; Денисюк І., Остапик І. Іван Франко та Ольга Рошкевич після розлуки. . . – С. 58-59.